

Szepesi Attila

A cipszer medve

Első emlékeim – képek. Egy-egy jelenet, élesen körvonalazott pillanat, mely gyerekkorom ködéből fölmerül. Sem előzménye, sem folytatása nincsen. Szigetként úszik a ködben. Állókép. Nem az aggályos emlékezés, inkább az álom törvényei hatják át. Nincsen semmi időbeli vonatkozása. Nem is esemény, inkább csak hangulat: hol szürke, hol farsangi módon tarka.

E képek sorrendjéről nincsen tudomásom. Látok egy éjszakai máglyatüzet a hóban, körülötte fekete, görbült árnyékok, de sejtellem sincs, hogyan, és főleg honnan maradt meg az emlékezetemben. Anyám meséli, hogy a rommá lőtt fővárosból Beregszász felé utazóban – 1944 baljós telén – a szolnoki állomás havában vártuk a csatlakozást. Közben az asszonyok deszkadarabokból tüzet raktak a hóban, hogy teát főzzenek. Ez a háborús jelenet indukálhatja bennem az emléktöredéket? Látok aztán – tovább pereg a homályos film – egy ismeretlen, félig romos épületet. Döglött lovat a járdaszélen. Egy ablaktábla mögött vonuló harckocsisort. Kertet, virágzó gesztenyefákkal. Csupa bizonytalan, félálomi kép, melynek a középpontja felfénylik, de a szélei ködbe mosódnak.

E bizonytalan filmkockák legerősebbike, és alighanem a legelső, melyre visszaemlékszem: apai nagyapám budai konyhája – bombázáskor. Ülünk a Buday László utcai konyhaasztal körül. Hirtelen rázkódni kezdenek a falak. Légiriadó. Felcsattan egy káromkodás. Ki-ki ledobja a kezében lévő kanalat-villát. Engem pedig nagyapám a hóna alá kap, és rohan le a lépcsőn a légópincébe...

Apai nagyapámról ez az egyetlen emlékem. A többi, amit róla tudok, mind szüleim meséje, vagy épp régi fényképek egy-egy megőrzött pillanata. Vadászházában guggol egy lelőtt szarvasbika oldalánál. Ül egy borostyán-befutotta lugasban. Lábánál vadászkutyája. Áll egy sziklaszirten – a háttérben kerek tó.

A család eme ága a felvidéki Iglórol származik, a valaha mozgalmas diákvárosból. Dédapám cipszer. Néha eltűnődöm rajta – az időpont megengedi –, hogy őseim be-betérhettek orvosszerért a derék Kosztka Mihály Tivadar helyi patikájába... Dédapám amúgy Késmárkon tanul, a híres lutheránus fatemplom és a Thököly-vár árnyékában, később Szomolnokon, a talajában kincseket rejtő, ám vígasztalan bányavárosban, majd a Selmecbányai Akadémián gazdászként dolgozik.

Mindhárom lánya – családi hagyomány! – bányamérnök-feleség lett.

Dédanyám, neve szerint Kotzbek Lujza, Eperjes környékéről származik és bizonyos jelek szerint tatár eredetű családból. A Kotzbek tatár név. Ez az állítás első pillanatra tán meghökkentő, ám tatárok fogyatkozó számban ma is elő-előfordulnak Lengyelország keleti, délkeleti végvidékén. Dédanyám arcában – egyetlen, színezett fénykép maradt utána – van némi keleties vonás...

A Szepesség a Tatra-vidék szíve. Hegyi táj, melyet folyóvölgyek (a Vág, a Poprád, meg a Dunajec szurdokai) szabdalnak össze. Az égcsapó, havas csúcsok – a Javorina, a Kriván, a Kárbunkulus – meg a Simon-torony, a Koncsisza, a Bibircs meg a Gerlachfalvi orom – árnyékában tengerszemek fénylenek, a Csorba-tó, a Zöldvíz, és a vízesések (például a Csontváry megfestette Tarpaták!) szakadnak alá. Lenn, a szirteken komorló várak tövében apró települések. A sasok-szállta bércek alatti fenyvest muflon és zerge, a lentebbi bükkösöket-tölgyeseket medve, farkas és hiúz járja.

Helyi specialitás a színes hó – aranyárga, veres, zöld és kék árnyalattal. E természeti tünemények a havon-tenyésző mikroorganizmusoktól, vagy a szél-hordta, tarka portól származnak...

Magá a cipszer kifejezés a hegység német nevéből (Zips), ered és jelöli a XII. században itt megtelepült és a helyi szlávssággal némiképp összekeveredett szászokat.

A cipszerek – messze földön híres mesteremberek – II. Géza királyunk hívására érkeztek a zordon hegyek közé. Mint a hegylakók általában, ridegek, makacsok, megfontoltak. Bánya-és faiparuk, szövőmesterségük – szepesi vászon! – óra-és ékszeriparuk, építőművészetük nevezetes. Híresek az itt öntött harangok meg a templomi kegytárgyak. Polgári erényeik jelképe lehet a Zipser Willkürnek mondott saját jogrend és – a hírhedt löcsei pellengér, a Ketterhäuschen, melyhez az este 9 óra után utcán ért asszonyokat-lányokat kötötték ki. A cipszerek szorgalma és takarékosága (gonoszabb kifejezéssel élve: fukarsága) is közmondásos.

A családokban – a jómódúakban is – dicséretes szokás, hogy a cseperedő gyermekeket a nyári tanítási szünet idejére beadják inaskodni egy-egy mesterember műhelyébe. Nem is az anyagiakért, hanem hogy tanuljon az ifjú. Fegyelmet és a manuális teremtés alázatát. Nagyapám így sajátítja el az asztalos, a kárpitos, az órás és az ékszerész, a könyvkötő, az ács meg a fegyverkovács mesterséget.

A környék városait – Késmárkot, Iglót, Löcsét, Lublót, Gölnicbányát, Görgöt, Poprádot, Szepesbélát, Podolint és Szepescsütörtökhelyet – a cipszerek alapították.

A szepesi táj nem túl tágas. Legendás alakja, a XVII. Században élt Cziprián-szerzetes, aki tollakból szárnyakat eskábált magának, majd ezeken kelt légi útra – a mai sárkányrepülők és a szárnyas tibeti boncok társaként – könnyedén átrepülhetett e vadregényes hegyvidéket, mely ahhoz szűk, hogy önálló kultúrája legyen. A Szepesség sorsa amúgyis mindig a függés, hol Csák Mátétól, hol a Zápolyáktól, a Thurzóktól meg a Thökölyektől. Hol a lengyel vagy épp a magyar királyoktól...

Nagyapám ebből a közegből és a jelzett háttérrel iratkozik be – miután Iglón, a legendás diákvárosban leérettségizik – 1901-ben a fővárosi Mintarajziskolába, a Képzőművészeti Főiskola elődjébe. Az intézményben nem sokkal előtte olyan festők tanultak, mint Gulácsy Lajos és Nagy Balogh János.

Nincsen arról tudomásom, hogy Nagyapámnak, tüneményes kézügyességén kívül – melyet, a családi szokás szerint ő is a cipszer műhelyekben gazdagított nyaranta – volt-e igazi grafikus-festői tehetsége. A cipszerek általában példásan ügyesek és szorgalmasak, ám a szemlem magasabb bérceit ritkán ostromolják. Akik, nevezetes figurák, közülük kikerültek, a Hunfalvy-testvérektől Markó Károlyig és Herman Ottóig, Szinyei Merse Páltól Mednyánszky Lászlóig, Csontváry Kosztka Tivadarig, alighanem csak a teremtés képességét hozták magukkal a szülőföldjükről, melyet azután életük új közege termékenyített meg.

Cipszernek lenni – lehetőség, mely odahaza megmarad a bányamérnöki és iparos-sors keretei között, ám idegenben kivirágzik.

A Mintarajziskola idegen közeg volt nagyapámnak. Hiányzott belőle (ahogy minden cipszerből hiányzik) a bohémiára való hajlam. De alighanem a művészetteremtő invenció is. Márpedig itt, a Tökériának csúfolt festőművészsképzőben, ábrándos ködfalók és zseniális öngyilkosjelöltek adtak rendre találkát egymásnak. Talán ki is nézheték maguk közül a darabos cipszer medvét, a közel kétméteres, nyers óriást, akinek hallgatag természete és idegenszerű magyar beszéde – nagyapám sosem tudta megkülönböztetni az alanyi meg a tárgyias ragozást! – sehogysem illet szikrázó kézügyességéhez. Mindez inkább meghökkenést, mintsem rokonszenvet válthatott ki a művészlelkű tökfiakból (így hívták magukat a festőjelöltek).

A művészet erjedésének időszaka volt ez. A köd ülte lelkekből farsangi és morbid látomások keltek életre. Az összetört tükörben a meghasadt világ fragmentumai csillámlottak. Nem csoda, hogy nagyapám a helyét sehogysem találta a fülledt levegőjű Tökériában, és hirtelen elhatározással hátat fordított az intézménynek. Hazatért Cipszerföldre. Beiratkozott a nevezetes selmecebányai Erdészeti Akadémiára, amit aztán annak rendje és módja szerint el is végzett...

Első munkahelye, mely távol esik ugyan a Szepeességétől, de csak kilométerben számolva, mert vadregényes hangulata igencsak hasonló, Felsőszinevéren, illetve a közeli fürdőhelyen, Rónaszéken volt. Mindkét település a hajdani Máramarosba esik; érintetlen, vad erdővidék karéjozza. Színevér egy tó köré települt faluból (a tó vizét a Talabor folyó egyik mellékága táplálja), és a hozzá tartozó vad-és erdőgazdaságból áll.

Nagyapám színevéri erdőmérnöként veszi el nagyanyámat, a beregszászi illetőségű Szük Atalát. A Szük-család a Brassó melletti Botfaluból, az erdélyi Szászföldről származik, és a familia egykor alighanem a baljós emlékezetű német lovagrenddel került Dél-Erdélybe. Tudni kell, hogy a kunok feltartóztatására betelepített német lovagok, miután megvetették lábukat a Szászföldön, úgy döntöttek, hogy önálló államot alapítanak itt. A bizarr ötlet – nem csoda – csöppet sem tetszett II. András királyunknak, aki az önállósulni kívánó lovag-urakat rövid úton kiakolbóltotta az országból. Őseim viszont, úgy látszik, a kevésbé militáns szász lovagok közé tartozhattak, mert – itt maradtak. Lovagi származásukra büszkéek voltak ugyan, de ez nem akadályozta meg őket abban, hogy a hadi ösvényről a békésebb gazdálkodásra térjenek át...

Amikor a gyászos emlékű trianoni békekötés, és a hozzá kapcsolódó országszabdolás bekövetkezik, nagyszüleimnek már három gyereke – középsőként apám – él. A felvidéki illetőségű familiát, mivel nagyapám nem hajlandó reszlovakizálni, az újdonsült hatalom képviselői bevagónirozzák, és a zsúfolt kocsit átgördfítik Bánrévére. Nagyapám testvérei, mind az öten, hasonló sorsa jutnak.

Az élete közegéből kiszakított cipszer medve nehezen állt talpra, de talpra állt. Egy évig tartó vagonlakó élet után Békéscsabára kerül erdőmérnöknek. Hogyan érezte magát kedvenc hegyei, tengerszemei és csillámló zuhatagai, fenyőerdői és medvejárta erdei ösvényei nélkül a porszagú, morotvás alföldön, nem tudom. Darabossága, örökké ingerült természete jelzi tán, hogy borongósan.

Ezután Miskolc, Győr, majd a főváros következik.

Amikor Miskolcon lakik a familia, nagyapám a Lillafüredi Erdőgazdaságba jár ki dolgozni. Részt vesz a Palota-szálló tervezésében és építésében, továbbá a Garadna – és a többi környező patak pisztrángokkal való betelepítésében. Közben felfedezi a magyar tudomány számára Vásárhelyi Istvánt, a későbbi neves zoológust, aki ekkor esztergályos-inasként dolgozik Lillafüreden.

Kellemetlen incidens is előfordul. Bethlen István miniszterelnök egy alkalommal – más díszvendégekkel egyetemben – vadászaton vesz részt Lillafüreden. Nagyapám – a rendezők egyike – a vacsorán többet iszik a kelleténél, és beleköt a miniszterelnökbe. Valami vadászetikai kérdésben oktatja ki a hatalmasságot a maga goromba, palócos dialektusában. A botrány odáig fajul, hogy az erdőigazgató kiutasítja nagyapámat a vacsora színhelyéről, a Palota-szállóból, majd amikor ő a távozást megtagadja, egyik jószándékú (és sejtetően józan) kollegája pálinkával merevrészegre leitatja. Konflissal viszik haza Miskolcra. Apám úgy emlékezett vissza az esetre, hogy négy szomszéd férfinak kellett leszednie nagyapámat a kocsirol s bevinni a lakásba. Persze, ki akarták a felettesei rúgni – nagy blama volt! –, de ekkor nagyanyám közbevetette magát és elsimította a bonyodalmakat.

Nem ez volt ez egyetlen eset, amikor minden rábeszélőkészségét meg kellett mozgatnia, hogy makacs és goromba férjét szorult helyzetéből kimentse. Megesett állítólag, hogy a miskolci minorita-rendház főnökével is úgy összekülönbözött nagyapám, hogy hetekig nem szállított fát a derék szerzeteseknek...

A cipszer hagyományok tovább élnek a családban. Nagyapám naponta visszavonult műhelyébe, ahol faragott bútorokat, képereteket, karácsonyfadíszeket, szánkókat és ki tudja még, mit és mit nem készített. Kényes volt a közös étkezésekre, ahol gyerekeinek percre pontosan meg kellett jelenniük. Mesélik, hogy karácsonykor merengve ült le a fa alá, és egy-egy szlovák vagy német betlehemi éneket dudorászott maga elé.

Lakása mindig a Cipszerföldet idézte, faragott bútoraival, falon függő vadászpuskáival, szarvasagancsaival, vaddisznóagyaraival és zergekampóival. Egy-egy kitömött és elporosodott sikefajddal és üvegszemű erdei szalonkával.

Amikor a déli Felvidéket visszacsatolták Magyarországhoz, ám Cipszerország továbbra is szlovák fennhatóság alatt maradt, nagyapám lelkileg is, fizikailag is összeroppant. Mesélik, egyre morózusabb, egyre összeférhetlenebb lett.

Csak legidősebb unokája – aki e gyatra emlékező sorokat körmöli – tudta jókedvre deríteni. A jó öreg négykézláb mászkált a gyerekszobában, egy bőrkabátot terített a hátára, én pedig nyeregbe pattantam és egy szíj-ostorral püföltem alkalmi paripámat, aki nyerítve rőtta alattam a parkettet, s olykor nagyokat kacagott...

Nagyapám sosem tért vissza a Szepeességbe, még egy-egy alkalmi látogatás erejéig sem. Sosem látta viszont a szülőföldjét, melynek földjéből és bérceiből, mohos várfalaiból és hegyi patakjaiból minden szokása és hite, szorgalma és nyers nyakassága vétetett. Úgy élhetett benne az elhagyott hegyvidék, hólepte bérceivel és zuhatagaival, aranybányáival, soknyelvű vásáraival és tarka ünnepeivel, amilyenek egykor, ifjúkorában látta.

Hatvanöt évesen, viszonylag fiatalon vitte el az agyvérzés. Hatalmas fizikuma és darabos, nyers ereje, mely sosem tudott egészen az új környezetbe beilleszkedni, ellene fordult. A Szepeességéből számúzve sosem találta meg a lelki egyensúlyát.

Azt pedig talán nem sejtette, talán nem is akarta tudomásul venni, hogy a cipszerek legendás világa nincsen többé. Az ékszerdoboz-városok és szorgalmas lakóik lassan elmerültek az új hódítók tengerében. Az emléktelenség, a romlás lett úrrá a hajdani Cipszerországon.